

УДК 351

Т. В. Федорів,
докторант кафедри державного управління і менеджменту
Національної академії державного управління при Президенті України,
к. філол. наук

ДЕРЖАВНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ В ІНСТИТУЦІЙНОМУ ДИСКУРСІ: ПОЛІТИЧНИЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНИЙ ВИМІРИ

T. Fedoriv

The Civil Servants in the Institutional Discourse: The Political and Administrative Approaches

У статті проаналізовано головні підходи до проблеми комунікативної діяльності державного службовця в інституційному дискурсі, також оглянуто різновиди інституційного дискурсу — політичний і адміністративний, розмежовано поняття “мова політики” і “політична мова”.

Ключові слова: інституційний дискурс, політичний дискурс, адміністративний дискурс, мова політики, політична мова

The paper explores the main approaches to the problem of communicative activities of civil servants in the institutional discourse, also by types of institutional discourse – political and administrative, delineated the concept of language of politics and politicized language.

Key words: institutional discourse, political discourse, administrative discourse, language of politics, politicized language.

Вступ. Політика і державне управління, окрім всього іншого, це ще і особливе мовлення. Це мовлення характеризується не скільки стилістикою і вокабуляром, стільки особливим ставленням до реальності. За словами Р.Барта, “...будь-яка влада, або хоча б видимість влади, завжди виробляє аксіологічне письмо, де дистанція, яка зазвичай відділяє факт від його значимості-цінності, знижується в межах самого слова, яке одночасно стає і засобом констатації факту, і його оцінкою” [1, с.96].

У сучасній науці набули поширення дескриптивні підходи до мовлення інституційного дискурсу (класичний риторичний аналіз, контент-аналіз, вивчення мовної поведінки політиків тощо) та критичні (критика змісту політичних текстів, вивчення маніпулятивних стратегій). Водночас, досить затребуваним залишається когнітивний підхід, який моделює структури свідомості учасників комунікації і дає змогу встановити зв'язок між управлінням, мовленням, поведінкою і сприйняттям. Це й зумовлює *актуальність дослідження.*

Мета статті – встановити типологію функціонування мовлення інституційного дискурсу як способу осмислення і конструювання картини світу і запропонувати шляхи зміни вектора комунікації - від конструювання реальності у свідомості громадян до рівноправного діалогу.

Постановка проблеми. Мовлення державних службовців функціонує в рамках інституційного дискурсу — статусно-орієнтованого дискурсу, який реалізується у спілкуванні представників соціальних груп або інститутів. До інституційного дискурсу належать політичний та адміністративний дискурси. Їх вивчають в межах когнітивної лінгвістики, філософії, соціальної психології, соціології, антропології, політології, юриспруденції, комунікативістики тощо. В науці «державне управління» доцільним, на нашу думку, є поєднання лінгвістичного, символічного, функціонального та організаційного підходів. Плідним, з огляду на тему дослідження, є виокремлення системотворчих ознак політичного та адміністративного дискурсів, до яких входять: мета спілкування, учасники спілкування, спосіб спілкування (обрані стратегії і тактики).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерела сучасної політичної комунікації можна виявити вже в античній риторичній проблемі політичного красномовства вивчали в Стародавній Греції і Римі, однак цю традицію було перервано на багато століть, коли античні демократії змінили феодальні монархії. Вивчення політичної комунікації є особливо затребуваним у демократичних суспільствах, тому відповідні дослідження першими з'явилися з розвитком демократії у Західній Європі і Північній Америці.

За останні десятиліття українські дослідники здійснили ґрунтовну наукову роботу щодо впровадження таких професійних стандартів підготовки публічних політиків і державних службовців, за яких вони ефективно можуть вести суспільний діалог та підвищувати рівень довіри і підтримки до своїх рішень серед громадян. Зокрема, слід відзначити праці Н.М.Драгомирецької, Л.В. Гонюкової, Н.К.Дніпропенко, М.І.Пірен, І.М.Плотницької, Г.Г.Почепцова, І.В.Рейтаровича, С.О.Телешуна, С.А.Чукут, С. К.Хаджирадєвої та інших дослідників.

До виникнення політичної комунікації як окремого наукового напрямку праці з проблем політичного мовлення були частиною стилістичних або риторичних досліджень. Вони містили «рецепти» того, як досягти успіху в публічних виступах, в тому числі і в політичній сфері, і мали описовий або критичний характер [2]. Також активно вивчалися особливості публічного мовлення конкретних державних діячів. Переконливість президентських виступів шукали у фонетичних та інтонаційних особливостях, дотепності, відкритості, простоті, образності та інших характеристиках мовлення.

З 20-х до 50-х рр. 20 ст. в рамках політичної комунікації розпочинається вивчення способів формування громадської думки та ведення воєнної пропаганди. Водночас, у найзначиміших працях цього періоду, які належать американцям В. Ліппману, П.Лазерфельду, Г. Лассвеллу, заявлено про взаємозв'язок між політичною комунікацією і громадсько-політичними процесами. У сучасній соціології, комунікативістиці, політичній лінгвістиці досі використовують термін «встановлення порядку денного» (Agenda-Setting Process), запропонований В.Ліппманном, тобто, висунення у суспільній свідомості одних проблем на перший план і замовчування інших.

Г. Лассвелл і П.Лазерфельд продемонстрували зв'язок між стилем політичної мови і політичним режимом, в якому ця мова використовується. На їхню думку, дискурс політиків-демократів дуже близький до дискурсу виборців, тоді як недемократичні еліти прагнуть до вивіщення і дистанціювання від рядових членів суспільства, що неминуче позначається на мові влади. Мовні інновації випереджають суспільні зміни, тому зміни в стилі мови політики слугують індикатором демократизації суспільства або кризи демократії [3, с.136-137].

Із 60-их рр. ХХ ст. дослідники (Франкфуртська школа - Т.Адорно, Г.Маркузе, М.Горкгаймер та французька школа аналізу дискурсу - Ж.Дюбуа, М.Пеше, М.Фуко), вивчаючи комунікативну практику у сучасних демократичних державах, довели, що у процесі боротьби за владу і в умовах «свободи» постійно використовується мовна маніпулятивна свідомість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мета політичного дискурсу як інструменту політичного життя — збереження або перерозподіл влади. Цьому служать невизначеність та двозначність мовних засобів, можливість різноманітних інтерпретацій [4]. Мета адміністративного дискурсу — забезпечення виконання повноважень органів державної влади, в якому реалізується мовно-комунікативна особистість державного службовця як професіонала. Спільним для обох видів цих

дискурсів є те, що вони з одного боку формують соціальні відносини, з іншого – самі формуються ними.

З-поміж визначень дискурсів, які ми проєктуємо на політичний та адміністративний дискурси, слід зупинитись на такому: дискурс це – комунікативна подія, «мова, занурена в життя» [5, с.136-137].

Найбільш доказовим обґрунтуванням взаємозв'язку того чи іншого типу «говоріння» з певними соціально-історичними умовами здійснив М.Фуко. У передмові до своєї головної роботи «Слова і речі. Археологія гуманітарних наук» він вказує, що вмонтованість індивіда в соціальне поле не обмежується лише тим, що вчить його *говорити*, а й вчить *що говорити*: «Основоположні коди будь-якої культури, що керують її мовою, її схемами сприйняття, її обмінами, її формами висловлення і відтворення, її цінностями, ієрархією її практик, одразу ж визначають для кожної людини емпіричні порядки, з якими вона матиме справу і в яких орієнтуватиметься» [4, с.30]. Саме за допомогою поняття «дискурс» М.Фуко долає кордон між тим, що говорять (мова), і як говорять (практика).

В центрі концепції М.Фуко лежить взаємна зумовленість влади і знання: «влада – швидше здійснюється, ніж належить; вона не «привілей», отриманий панівним класом, а сукупний вплив його стратегічних позицій» [5, с. 41]. Тому логічно, що в рамках концепції «влади-знання», на перший план він висуває ідею виробництва і підтримання певного «режиму істини».

Як вказують дослідники, мета політичної мови - свідомо зміна або ж стабілізація влади [Bergsdorf, 1985], завоювання і утримання влади елітою у боротьбі з політичними противниками [Желтухіна, 2000]. Водночас, глибшою, на нашу думку, є ідея О.Шейгал про те, що «зміст політичної комунікації на функціональному рівні можна звести до трьох складових: формулювання і роз'яснення політичної позиції, пошук і об'єднання прихильників, боротьба з суперником» [6, с.121].

Поняття *мова політики* (language of politics) слід відмежувати від поняття *політична мова* (political or politicized language; можливий переклад - «політична/політизована мова») [7, р. 3211 – 3214]. Під *мовою політики* розуміють термінологію і риторику політичної діяльності, де публічні політики виступають у своїй професійній ролі (подібно до дискурсів інших професійних сфер — релігії, медицини тощо), *політична ж мова* – це мова, переповнена спеціалізованою політичною лексикою.

В нашому випадку, мовою політики є увесь знаковий простір (вербальний і невербальний), який слугує для того, щоб інформувати, давати вказівки, проводити законодавчі акти, переконувати тощо. Мова політики є особливою знаковою системою, призначеною саме для політичної комунікації: для вироблення суспільного консенсусу, схвалення і обґрунтування політичних і соціально-політичних рішень в умовах великої кількості громадських інтересів істинно плюралістичного суспільства, в якому кожна людина є не об'єктом ідеологічного впливу і маніпулювання, а суб'єктом політичної дії [8].

Як пише Д.Трейбер, «політичну мову робить не наявність якогось специфічного вокабуляру чи специфічних граматичних форм. Найімовірніше, це зміст інформації, яку передають, обставини, за яких відбувається її поширення (соціальний контекст), і функції, які мова виконує. Коли політичні агенти (actors) спілкуються на політичні теми, маючи політичні цілі, то, відповідно, вони говорять мовою політики» [9, р.196].

У цьому контексті слід згадати період «*боротьби за політичну лексику*» у Німеччині у 1970-х рр. XX ст. «Семантична війна» була пов'язана з боротьбою за поширення і вкорінення у масовій свідомості «правильної» інтерпретації головних ідеологем між головними на той час противниками на політичній арені - СДПН і блоком ХДС/ХСС. Найбільш образно завдання цієї війни сформулював один з ідеологів ХДС К.Біденкопф: «Насильницьке захоплення цитаделей державної влади більше не є передумовою революційної зміни державного ладу. Революції відбуваються сьогодні інакше. Замість урядових будівель сьогодні «захоплюють» поняття, за допомогою яких уряд здійснює свою владу, поняття, за допомогою яких ми описуємо наш державний лад, наші права і обов'язки і наші заклади» [10].

Американський дослідник Дж. Лакофф вважає, що з приходом у Білий Дім Дж. Буша, мова влади повністю змінилась: починаючи з мови прес-релізів. Він наводить приклад: фраза *tax relief* («полегшення податків») – республіканці живлять її тільки у такій конструкції [11]. Республіканці вклали 2 мільярди доларів у свої мозкові центри і медіа, і це призвело до того, що середній американець почав мислити їхніми поняттями.

Те саме стосується і Росії. Дослідники зазначають, що дуже часто російські політики демонструють знищення політичних традицій, коректності, багато хто не контролює своєї вербальної поведінки (зокрема, проф.В.Шаховський наводить відомі жаргонізми «мочить» і «сортир»). Оскільки перші особи держави часто задають тон і стиль публічного спілкування, то дуже часто цей дискурс «призначений тільки для обслуговування їхніх власних інтересів. Вони чудово обходяться без думки читача/глядача, яких вони перетворюють на пасивних спостерігачів свого puppet show» [12, с. 267].

У дослідженні мови як засобу пропагандистського маніпулювання Т. Бережна використовує термін «навантажена мова» для позначення мовних засобів, які характеризуються наявністю широкого спектру змістових, емоційних, ідейно-політичних конотацій [13] (точніший переклад терміну *loaded language*, запроваджено у 1980 р. американським лінгвістом Д.Болінджером, на наш погляд, пропонує О.Шейгал – це «заряджена мова»).

У знаковому просторі політичного дискурсу задіяні різні «мови»: окрім вербальних і паралингвістичних знаків, істотне значення має політична символіка та емблематика (ширше – семіотика простору). У політичному дискурсі знакового статусу набуває сама фігура публічного політика і певні поведінкові моменти (знакові дії). Ось що з цього приводу пише К. Хадсон: «Мова політики не зводиться лише до слів. Те, що політики вважають значущим або не значущим, так або інакше знаходить відображення в стилі життя нації. Політика – це одяг, їжа, дім, розваги, література, кіно і відпустка – тією ж мірою, як промови і статті. Пляшечка з приправою на обідньому столі сера Гарольда Вільсона в резиденції на Даунінг-стріт, 10, була частиною мови лейбористів протягом терміну його перебування при владі, з її допомогою він ніби публічно заявляв, що прагне поділяти смаки простих людей і уникати елітизму» [14, р.19].

Політична реальність у мовленні структурується двома способами: **тоталітарним і демократичним**. Тоталітарний політичний дискурс за цілою низкою параметрів наближається до релігійного, і не в останню чергу за фідеїстичним ставленням до слова: «Старшому поколінню в нашій країні добре відомий досвід довольного вилучення з обігу цілої низки понять, таких, наприклад, як *донос, співчуття, Бог, гідність, довіра, честь* і насадження нових, типу *колективізація, ворог народу, пролетарська культура, класовий підхід, соціалістичний реалізм*» [15, с. 215].

Для типології політичного дискурсу дуже важливим комунікативним виміром є його **монологічність-діалогічність**. Діалогічність демократичного дискурсу полягає в його принципі полемічності, яка реалізується у муніципал **співпраці і суперництва**. Монологічний за своєю суттю тоталітарний дискурс базується на принципах **авторитету і лояльності**. Для монологічного спілкування характерне узаконене недотримання правил діалогічних максим співпраці і суперництва. Якщо в тоталітарному політичному дискурсі діалогічність має тільки зовнішній характер – у комунікативну практику впроваджуються атрибути, що створюють видимість діалогу (вибори, парламентські сесії, всенародні обговорення проєктів, численні листи людей на адресу пленумів і з'їздів), то політичний діалог в країнах з розвинутою демократією наближається до природного діалогу, орієнтованого на пріоритет особистості, а не соціального інституту.

Проводячи паралель між сучасними політичними системами і примітивним суспільством, Е. Кассієр наголошує: у тоталітарній державі політичні лідери перебирають на себе ті самі функції, які у первісному суспільстві були покладені на шаманів – порятунок від соціального зла і передбачення майбутнього. "Політики стали чимось на кшталт провісників долі, пророцтво перетворилось в істотний елемент нової техніки управління" [16, с. 204-209].

М. Фуко до найпоширеніших засобів контролю над політичним дискурсом відносить процедури виключення, найочевиднішою з яких є заборона: "говорити можна не все, говорити можна не про все і не за всіх обставин, і, нарешті, не кожному можна говорити про все, що завгодно" [17, с.51].

П. Рікер у праці „Торжество мови над насиллям” писав, що насилля може бути не тільки фізичним – засобом насилля може бути й мова. У функціональному плані мовне насилля, яке здійснюється владою, опосередковує політичне насилля і підкріплюється авторитетом осіб, які перебувають при владі. Мова активно використовується владними структурами як засіб обмеження. Це, зокрема, реалізується в найменуванні, у захисті певних назв, перейменуванні, створенні нових імен тощо. Втручання влади в мову не завжди буває прямим і безпосереднім, навпаки – безпосереднє втручання влади замаскується в мові. На думку П. Рікера, всі відомі тоталітарні системи XX століття в значно більшій мірі користувалися спотворенням мови, ніж фізичною силою: ідеологія і пропаганда – мовні форми насилля [18].

Проаналізувавши мовлення адміністративного і політичного дискурсів в сучасній Україні та спираючись на типологію В.Дікмана [19], слід виокремити такі його характеристики:

- **широта значення** (кожне слово узагальнює; необхідна для розуміння детермінація часто свідомо пропускається, що, наприклад, характерно для мови пропаганди);
- **абстрактність** (часто слова позначають щось, чого не існує в реальності; абстрактність мови політики є прямим наслідком її ідеологічності);
- **спрощення** (тут слід погодитись з В.Дікманом, що спрощення картини світу, втім, обґрунтована політичною поведінкою, оскільки без цієї системи політика не могла б стати основою для інтерпретації політичних процесів);
- **комплексність** (довільне живання абстрактних понять «демократія», «соціалізм», хоча кожне з них поєднує різноманітні предмети, процеси і факти);
- **нечіткість** (явища, що позначаються, мають кількісні відмінності і різні сфери вживання; де межа між «ліберальним» і «консервативним», «анархією» і «свободою», «порядком» і «деспотією»?);
- **відносність** (багато слів у політичному вокабулярі змінюють свої якісні значення залежно від того, з чим їх порівнюють);
- **багатозначність** (багатозначність слова мови політики В.Дікман демонструє на прикладі слова *liberal*: мислячий ліберально; такий, що має певну політичну позицію; назва партії).

До інших характеристик мовлення в цих дискурсах слід віднести: полемічність, підвищену критичність, оціночність і агресивність, претензію на істинність.

Висновки. Здійснений теоретичний аналіз дає змогу зробити висновок про те, що мовлення інституційного дискурсу в сучасній Україні досі не повністю позбулось рис авторитарного дискурсу. Мова часто використовується як засіб обмеження, що підкріплює авторитет влади. Досі поширеною залишається така форма мовного насилля як пропаганда. Мовлення політичного й адміністративного дискурсу часто спрямоване на одномоментний ефект, коли за словом (обіцянкою) нічого не стоїть (слова - найбільші вороги реальності, за висловом британського письменника Дж. Конрада).

І хоч у встановленні пріоритетів щодо партнерського діалогу між владою і громадянами можна простежити спадкоємність (зокрема, нове інформаційне законодавство - Закон «Про доступ до публічної інформації», новий «Закон про інформацію», які загалом урегульовують питання доступу до інформації громадян України, закріплює норму про обов'язкову публікацію рішень органів державної влади тощо), слід наголосити, що проблема задекларованої відкритості не вирішує проблеми побутування у мовленні управлінців пропагандистських кліше, і публічний діалог досі часто сприймається як звичайна формальність, а не як інструмент громадської експертизи.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших розвідок передбачають ґрунтовні дослідження нових аспектів взаємодії мовлення влади і суспільства (політоректність, соціальна толерантність, політичний діалог), а також розробку методик впровадження нової політичної культури, в рамках якої замість використання маніпулятивних технологій буде встановлено реалістичний діалог із громадянами.

Список використаних джерел:

1. Золян С. Проблема и конфликт (опыт логико-семантического анализа) // Полис. – №4. – М., 1996.
2. Див.: *Carnegie D. Public Speaking: A Practical Course for Business Men*, 1926; *Carnegie D. How To Win Friends and Influence People*, 1936; *Coner П.* Основы искусства речи // Пер. с англ. С.Д. Чижовой. - М. Изд-во иностранной литературы, 1958. - 472 с.
3. *Арутюнова Н.Д.* Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Сов. энциклопедия, 1990.
4. *Фуко М.* Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. - СПб., 1994. - 408 с.
5. *Фуко М.* Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. М., 1999. - 184 с.
6. *Шейгал Е.И.* Семиотика политического дискурса. – М.: ИТДГК «Гнозис». – 326 с.
7. *Davis A.* Politicized Language // *The Encyclopedia of Language and Linguistics* / Ed. R.E.Asher. Oxford; New York: Pergamon Press, 1994.
8. *Баранов А.Н., Добровольский Д.О., Михайлов М.И.* Интерпретации «национальной идеи» в политическом дискурсе // Россия в поисках идеи. Анализ прессы. М., 1997.
9. *Grabner D.* Political Language // *Handbook of Political Communication*. Beverly Hills, London, Sage Publications, 1981.
10. *Горбачев Е.В.* Борьба за лексику” как часть политического дискурса ФРГ: проблемы теоретического осмысления. – [Электронный ресурс]. - Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/_Gorbachev_Lex.php
11. *The Palin Choice and the Reality of the Political Mind.* – [Электронный ресурс]. - Режим доступу : http://www.yuricareport.com/Strategies_Propaganda/DirectoryStrategiesPropaganda.html
12. *Шаховский В.И.* Лингвистическая теория эмоций: Монография. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
13. *Бережная Т.М.* Президентская риторика в системе пропагандистского манипулирования общественным сознанием // Язык и стиль буржуазной пропаганды. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998.
14. *Hudson K.* The Language of Modern Politics. London: Macmillan, 1978. - 167 p.
15. *Ключарев Г.А.* Языковая реальность и политический имидж // Обновление России: трудный поиск решений. Вып. 3. - М., 1995. - с.211-220.
16. *Кассирер Э.* Техника современных политических мифов // Антология культурологической мысли. - М.: Изд-во РОУ, 1996, с. 204 -209.
17. *Фуко М.* Воля к истине: по сторону власти, знания и сексуальности. Работы разных лет // Пер. с франц. М.: Касталь, 1996. - 448 с.
18. *Рикер П.* Торжество языка над насилем. Герменевтический подход к философии права // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 27 – 36.
19. *Dieckmann W.* Sprache in der Politik. Einf ü hrung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache. – Heidelberg, 1975.

Стаття надійшла до редакції 26.04.2012 р.

ТОВ "ДКС Центр"